

О. О. Сімоненко

викладач спеціальної кафедри
Навчально-наукового інституту державної безпеки
Національної академії Служби безпеки України

ВНУТРІШНЬО- ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ УКРАЇНО-ІРАНСЬКИХ ВІДНОСИН

Ісламська Республіка Іран відіграє, за оцінками експертів, одну з домінуючих ролей серед країн Близького та Середнього Сходу. Іранці за багатовікову історію час від часу встановлювали свій територіальний контроль, політичну владу та здійснювали культурний вплив в цьому регіоні.

Країна має дуже важливе військово-стратегічне положення. З Іраном деякою мірою пов'язані всі проблемні вузли регіону Близького Сходу. Мова йде про етнічні та релігійні, військові та економічні проблеми, питання біженців та наркотрафіку, тероризм і місцевий сепаратизм, які можна розв'язати, тільки враховуючи чинник Ірану.

Іран завжди прагнув до регіонального лідерства. Країна намагається посилити свої позиції та владу в країнах, з якими межує.

Важливо зазначити, що Іран як джерело енергоносіїв, а також територія транспортування нафто- і газопродукції має надзвичайно велике значення для світової економіки.

До того ж, країна має одну з найчисленніших армій у світі, що і справляє великий вплив на міжнародну політику і в регіональному, і в світовому вимірах.

Незважаючи на обмеження світової спільноти, Іран намагається просувати власні позиції по всьому світу, та вести зовнішню політику з різними країнами.

Україно-іранські відносини мають різні етапи руху та час від часу призупиняються або набувають нових перспектив розвитку.

Серед найбільш вагомих проблем співробітництва України з Іраном є складна зовнішньополітична та зовнішньоекономічна ситуація, що склалася навколо Ірану у зв'язку з його «ядерною програмою». Низька інтенсивність політичних відносин між Україною і Іраном, яка є останнім часом, пояснюється, з одного боку вичікувальною позицією іранських владних структур з огляду на складну соціально-політичну ситуацію в Україні, а з іншого – в Україні також очікують узгодження міжнародної позиції навколо Ірану, перш за все після нормалізації відносин з провідними країнами Заходу.

Україна, використовуючи досвід держави, яка під тиском інших країн позбулась третього у світі за розмірами ядерного потенціалу, могла б продемонструвати міжнародній спільноті свою активну дипломатичну позицію щодо зміцнення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, а також налагодити більш конструктивний діалог з Іраном, що сприяло б подальшому розвитку співпраці з ним.

Ключові слова: зовнішня політика, міжнародні санкції, співробітництво, регіональний лідер, Ісламська Республіка Іран.

Постановка проблеми. Просування державою власних інтересів в регіоні Близького Сходу, діяльність у інших регіонах світу, розробка ядерної, космічної та ракетної програм у сукупності з протистоянням з боку країн Заходу та регіональних суперників обумовлює особливу роль Ісламської Республіки Іран (далі – ІРІ) на міжнародній арені. Проте, особливої уваги заслуговує те, що ІРІ перебуває під міжнародними санкціями, а політико-ідеологічний та етно-конфесійний фактори обмежують коло традицій-

них можливостей зовнішньої політики Ірану, що однак компенсується гнучкою діяльністю країни. В умовах обмежень з боку світового товариства, ІРІ є цікавою з точки зору формування регіонального лідерства й просування позицій по всьому світу та є особливо актуальним питанням дослідження на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню місця й ролі ІРІ на міжнародній арені та в регіональному контексті присвячені праці О. Жеваго, І. Панової, А. Парфіненко та ін.

Правові та історичні засади розвитку відносин Ірану розглядалися у працях Т. Лахманюк, Б. Парохонського, С. Головка та ін.

Проблематика позиції ІРІ на міжнародній арені та розвитку україно-іранських відносин недостатньо розкрита в наукових працях, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті – дослідити сукупність чинників, які позначають ІРІ не тільки як визначального регіонального лідера серед країн Близького та Середнього Сходу, але і як стратегічно важливу геополітичну державу в світі. Висвітлити чинники налагодження україно-іранської співпраці та перспективи їхнього розвитку в нових геополітичних умовах.

Виклад основного матеріалу. У стародавні часи Іран завдяки своєму геостратегічному розміщенню був своєрідним містком між Азією та Європою. Через нього пролягали стратегічні комунікації – Великий шовковий шлях. Іранці за багатовікову історію час від часу встановлювали свій територіальний контроль, політичну владу та здійснювали культурний вплив в регіоні.

Ісламська революція в Ірані, з одного боку, заперечує західну модель модернізації, а з другого – дає приклад адаптації суспільства до глобалізаційних змін без руйнування його культурної цілісності та ідентичності. Починаючи з 1979 р., ІРІ перетворився на теократичну ісламську державу з високим рівнем заідеологізованості і внутрішньої, і зовнішньої політики. Наприкінці 2022 року та на початку 2023 року іранський режим зіткнувся з одними з наймасштабніших і найтриваліших протестів після революції 1979 року. Ці протести були викликані культурною проблемою, а не економічною чи політичною, але з того часу вони охопили широку частину суспільства. Представники іранського уряду стурбовані тривалими протестами та вважають, що це іноземне втручання продовжує заворушення.

Навіть якщо Іран стримав цей ряд протестів за допомогою насильства та залякування, заострення кризи в наступному році, ймовірно, ще більше поставить під сумнів легітимність і стійкість режиму. Зі знеціненням іранської валюти та річними темпами інфляції майже на 50 відсотків наприкінці 2022 року ІРІ, можливо, зіткнулася з економічним спадом, який може продовжити або знову розпалити заворушення та призвести до ще більшої нестабільності.

ІРІ намагатиметься послабити вплив США на Близькому Сході, зміцнити свої позиції та владу в сусідніх державах і мінімізувати загрози для

режиму. ІРІ намагатиметься використати дипломатію, свою ядерну програму, що розширюється, свої звичайні, проксі та партнерські сили, а також свої військові продажі та придбання для досягнення своїх цілей. Іранський режим вважає себе заблокованим у боротьбі за існування зі США та їхніми регіональними союзниками, в той час як Іран переслідує свої давні амбіції регіонального лідерства.

Проксі-сили ІРІ є важливим інструментом тиску Ірану на США та їх партнерів у регіоні. Враховуючи неспроможність ІРІ протистояти США у відкритому збройному конфлікті, а також посилене озброєння Ізраїлю та монархій Перської затоки, Ісламська Республіка робить ставку на асиметричне введення боротьби за допомогою розгалуженої мережі проксі-сил [1].

Іран продовжуватиме погрожувати громадянам США безпосередньо та через проксі-атаки, особливо на Близькому Сході. ІРІ також залишається відданим меті розвитку сурогатних мереж у США вже більше десяти років. Проксі-сервери, які підтримує Іран, намагатимуться здійснити напади на війська та осіб США в Іраку та Сирії, а також, можливо, в інших країнах і регіонах. Іран погрожував щодо колишніх і нинішніх офіційних осіб США як помсту за вбивство командувача Корпусом вартових ісламської революції Касема Сулеймані в січні 2020 року, а раніше намагався провести смертельні операції в США.

ІРІ залишається загрозою і для Ізраїлю як безпосередньо, через свої ракети та безпілотні літальні апарати (далі – БПЛА), так і опосередковано через підтримку ліванської Хізбалли та інших.

Серед груп впливу переважають вже згадана ліванська Хізбалла, а також Організація Бадр, Катаїб Хізболла та Асаїб Ахль аль-Хакк. Їхнє приєднання до офіційних силових структур Лівану та Іраку, а також успішна інтеграція політичного крила до систем цих країн надає додаткового впливу ІРІ на Ліван та Ірак. Інтеграція про-іранських груп у силові структури держав ускладнює боротьбу з ними та створює потенційні ризики, що США можуть ненавмисно посилити ці групи за рахунок співпраці в області безпеки [2].

Окрім того, зазначимо, що Іран залишатиметься джерелом нестабільності в усьому регіоні завдяки своїй підтримці іракських шіїтських збройних формувань, які становлять головну загрозу для персоналу США в Іраку. Економічна та військова підтримка Іраном режиму Башара

аль-Асада в Сирії та підтримка хуситів у Ємені, з урахуванням надання ряду передових військових систем, становлять загрозу для партнерів та інтересів США, зокрема Саудівську Аравію.

Гібридний підхід Ірану до ведення війни – з використанням як звичайних, так і нетрадиційних засобів – становитиме загрозу інтересам США в регіоні в майбутньому. Корпус вартових ісламської революції залишатиметься центральною частиною військової сили Ірану.

За прогнозами експертів, Іран, ймовірно, намагатиметься придбати нові звичайні системи озброєння, такі як передові винищувачі, навчально-тренувальні літаки, вертольоти, системи протиповітряної оборони, пара-морські патрульні кораблі та основні бойові танки. Однак, бюджетні обмеження та фінансові дефіцити сповільнять темпи та масштаби придбання цих систем.

Ракети, БПЛА та військово-морські можливості Ірану продовжуватимуть загрожувати комерційним і військовим активам США та партнерів на Близькому Сході.

Нетрадиційні військові операції Ірану та мережа бойовиків-партнерів дозволяють Тегерану намагатися просувати свої інтереси в регіоні та зберігати стратегічну глибину. Програми Ірану з балістичних ракет, які вже включають найбільший запас балістичних ракет у регіоні, продовжують становити загрозу для країн Близького Сходу.

У той час як дипломатичні зусилля з відновлення іранських ядерних переговорів тривають, можливість конфлікту між Ізраїлем та ІПІ часто викликає занепокоєння. Починаючи з 2006 року, глибокий конфлікт між двома державами продовжує розпалюватися.

Вторгнення рф в Україну нагадало ізраїльтянам про їхнє незручне становище на міжнародній арені. Ізраїль не може себе позиціонувати в цьому конфлікті без наслідків для свого впливу та оборони на Близькому Сході.

Розбіжності в позиціях щодо російсько-української війни не пов'язані з розпадом ізраїльської урядової коаліції. Вторгнення рф стало делікатним моментом для Ізраїлю, який не став ризикувати, утримавшись від постачання зброї в Україну і відмовившись стати на чийсь бік, щоб не зашкодити зовнішнім відносинам, і внутрішньому балансу.

Відносини ж рф та ІПІ характеризуються глибоким дисбалансом між, з одного боку, ядерною російською державою, яка історично має гегемоністські амбіції, зокрема, що частини іран-

ської території, і, з іншого боку, Іраном, регіональною державою, яка вже близько сорока років перебуває під санкціями через характер свого режиму та ядерну політику. Ісламська Республіка внесена до чорного списку групи розробки фінансових заходів, що ускладнює російсько-іранські економічні обміни та стимує несанкціонованих російських економічних суб'єктів виходити на іранський ринок.

Санкції, які накладені Заходом на рф у зв'язку з російським вторгненням на територію України, за кількістю, масштабом і швидкістю зараз значно перевершують Іран у списку санкційних держав. Увага західних країн зараз зосереджена на ситуації в Україні, що й зумовлює послаблення тиску на переговори навколо договору, який міг би стати наступником Спільного всеосяжного плану дій. До того ж, більша ізоляція рф та постійна Ірану, а також їхнє спільне невдоволення США, ймовірно, посилять їхню взаємну залежність.

Зниження ролі рф у Центральній Азії внаслідок російсько-української війни може призвести до перехоплення ініціативи Іраном та збільшення його ролі у якості політичного, економічного та безпекового гаранта Центральної Азії. Це дозволяє ІПІ не тільки розширити власний вплив у Центральній Азії, але й на цьому фоні збільшити точки взаємодії з КНР [3].

Геополітичне становище Ірану є досить складним через наявність значної кількості супротивників та опонентів, а також нестабільних зон навколо країни. Іран може розширити свій вплив традиційним шляхом дипломатичних, економічних, військових відносин, а також варіантом просування гнучкої стратегії підтримки про-іранських організацій задля стримування своїх ворогів. Варто зазначити, що останнім часом геополітичні позиції Ірану є досить неоднозначними, враховуючи ситуативність перебігу процесів на Близькому Сході.

Через низку факторів, україно-іранські відносини є певною мірою суперечливими та за оцінками фахівців, недостатньо розвиненими, хоча мають на це значні перспективи.

У 1991 році відбувся перший офіційний візит до України міністра закордонних справ Ірану Алі Акбара Велаяті й було підписано 22 січня 1992 року Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Ісламською Республікою Іран, що і вважається початком співробітництва незалежної України з ІПІ. У січні та жовтні того ж самого року в Україні та Ірані розпочали свою діяльність дипломатичні місії двох країн.

Договірно-правова база україно-іранських двосторонніх відносин забезпечує юридичне підґрунтя для взаємовигідного співробітництва між двома країнами у політичній, торговельно-економічній і гуманітарній сферах [4, с. 563]. Слід відзначити, що договірно-правова база україно-іранського співробітництва нараховує більше 30 документів.

Основним базовим документом для двосторонніх відносин між Україною та Іраном стала Декларація про співробітництво між Україною та Ісламською Республікою Іран, яка була підписана у Тегерані 26 квітня 1992 року президентами обох країн. В цьому документі відзначається, що обидві країни розвиватимуть свої відносини як дружні держави і рівні партнери. Велике значення надається переговорам і відносинам на найвищому державному рівні, зустрічам керівників зовнішньополітичних та двосторонніх питань, що становлять взаємний інтерес, у тому числі в рамках ООН, інших міжнародних і регіональних організацій та форумів на різних рівнях [5, с. 80].

Основою двосторонніх відносин стали торговельні відносини, які активно розвивалися протягом 2000-х років. Їхня особливість виражається в тому, що експорт українських товарів до ІРІ переважає над імпортом з Ірану. Переважно відбувалася україно-іранська співпраця стосовно продукції у сферах сільського господарства, машинобудування, металургії, паливно-енергетичної та інфраструктурної галузей. Однак, внаслідок відновлення санкцій щодо Ірану, у 2018 році товарообіг між країнами скоротився.

На сьогодні здебільшого експортується сільськогосподарська продукція та харчові товари. Також відбувається експорт частин газотурбін та локомотивів. Під санкції серед іранських товарів не потрапили ліки та сухофрукти. Проте, енергоносії, в яких зацікавлена наша країна, санкційно заблоковані.

Проте, слід зауважити, що, існуючі можливості, пов'язані зі сферою торгівлі, під час дії санкцій повністю також не реалізовані. Зазначимо при цьому, сільськогосподарська та продовольча продукція не підпадають під міжнародні санкції.

Із-за відсутності прямих каналів міжбанківського розрахунку, більшість товарів традиційно реекспортується через треті країни.

Серед пріоритетних напрямів розвитку гуманітарних відносин між Україною і Іраном слід відзначити співробітництво у галузі освіти. Це

налагодження плідних стосунків у галузі вищої, середньої та професійної освіти; зміцнення ділових контактів між університетами й іншими вищими навчальними закладами України та Ірану, обмін викладачами, студентами і фахівцями; розширення зв'язків між спортивними організаціями та установами фізичного виховання двох країн; поглиблення співробітництва між українськими і іранськими фірмами, які діють у сфері міжнародного туристичного бізнесу; зміцнення співпраці українських і іранських кіномитців; встановлення прямих контактів і взаємного обміну між творчими та музичними колективами [4, с. 563].

Встановлені та підтримуються плідні робочі відносини з багатьма видавництвами, редакціями провідних засобів масової інформації, телебаченням ІРІ [6, с. 205].

Перспективного розвитку двосторонніх відносин за мирних часів могли б набрати такі галузі як військово-технічна та атомної енергетики. Однак, через санкції та тиск з боку США цей напрямок було згорнуто.

У транспортній сфері розвиток взаємовідносин у першу чергу стосується проекту розбудови транспортної мережі Європа – Кавказ – Азія, що передбачає контейнерні вантажоперевезення з Індії по маршруту Іран – Азербайджан – Грузія – Україна – Польща – країни ЄС. Також перспективним є долучення до ініціативи Перська затока – Чорне море, що може поєднати транспортний коридор за маршрутом Індія – Іран – Кавказ – Чорне море.

Перспективною для нас вважається співпраця з Іраном у галузі енергетики, зокрема, проект транспортування іранського газу до України і в Європу через територію нашої держави.

Розвиток українсько-іранських відносин значно гальмує політична сфера. Внаслідок тісних зв'язків України з США, а ІРІ з РФ очевидна відсутність політичного розширення двосторонніх контактів. Особливо спостерігається така дистанція на міжнародній арені у відсутності взаємної підтримки під час голосувань в Організації Об'єднаних Націй. Через поновлення санкцій відбулося зниження активності українсько-іранських відносин на офіційному рівні.

Слід відзначити, що російсько-українська війна та ядерна угода Ірану пов'язані. У 2014 році переговори щодо укладання ядерної угоди з ІРІ та роль посередника стали для РФ фактором отримання поступки з боку США щодо власних дій в Україні. У 2022 році на фоні успішних

переговорів щодо поновлення ядерної угоди РФ намагається розіграти цю карту задля власних інтересів. У березні РФ було опубліковано, що санкції у відповідь на вторгнення в Україну не будуть стосуватися російсько-іранської взаємодії після укладання ядерної угоди [7].

Не дивлячись на те, що РФ мала намір використати ядерні переговори для власних цілей, ставлячи при цьому під загрозу іранські інтереси, Тегеран не прагне до зменшення контактів. З офіційних заяв відомо, що в ІРІ провину за початок війни верхівний лідер та інші високопосадові особи поклали на НАТО та США, незважаючи на те, що іранська офіційна позиція полягає у заклик до дипломатичного врегулювання конфлікту. Під час голосування у Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй по резолюції, яка засуджує вторгнення Росії на територію України, ІРІ також утримався.

Проте варто зауважити, що російсько-українська війна оголила відсутність монолітності та протиріччя всередині країни. Коли офіційні особи підтримали дії Росії, то реформаторські кола, середній клас та звичайні жителі негативно відреагували та ними було засуджено російське вторгнення в Україну.

Для України має значення розвиток відносин з ІРІ як з одним з основних експортерів нафти й природного газу у світі. Вважається важливим врахування перспектив, які відкриваються для ІРІ із-за війни РФ з Україною. Так, якщо укладання ядерної угоди буде успішним та буде введено санкції на поставки енергоносіїв з РФ, ІРІ може стати новим постачальником газу та нафти до Європи. Також ослаблення позицій РФ в Сирійській Арабській Республіці, на Закавказзі та у Середній Азії надає ІРІ можливості збільшити свій геополітичний та економічний вплив, при цьому не відмовляючись від підтримки РФ. Враховуючи ці обставини, стратегічно необхідним є знаходження альтернативних джерел імпорту енергоресурсів й забезпечення сталого розвитку української економіки, а також глобальний вимір зміцнення політичних та економічних позицій нашої держави в регіоні Близького та Середнього Сходу, Південного Кавказу та Центральної Азії.

Висновки. З огляду на викладене, можна стверджувати, що взаємовідносини між Україною і Ісламською Республікою Іран мають свої певні особливості та набувають поетапного розвитку. Характерним для цього процесу є періоди активізації та гальмування, пошуків компромісів і певного охолодження.

На це впливають такі чинники як і внутрішній розвиток суспільств України та ІРІ, так і зовнішні фактори. Сюди можна віднести світову кон'юнктуру, позицію провідних країн Заходу щодо тих чи інших подій у світі, а також їх вплив на зовнішню політику Ірану. Беручи до уваги ситуацію, яка склалася на міжнародній арені, наявні інтереси головуючих держав та міжнародних структур, відносини між Україною та ІРІ слід розглядати в контексті євроінтеграційних і глобальних світових процесів.

У разі покращення політики зовнішніх відносин ІРІ з країнами Заходу, зняття частини санкцій, Україні у майбутньому, після закінчення війни, можна розглядати варіанти налагодження взаємовідносини з Іраном. Підґрунтям до розширення взаємодії може стати взаємний інтерес обох країн в експортній та імпорتنій торгівлі. Також, зокрема, виникає зацікавленість України та ІРІ в підтриманні продовольчої безпеки на Близькому та Середньому Сході, а також широке коло перспективної співпраці у економічній та інших галузях.

Список використаної літератури:

1. Панова І.О., Жеваго О.К. Перспективи співробітництва України та Ірану/ І.О. Панова, О.К. Жеваго // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм.* – 2022 – ст. 15-23.
2. Aftandilian G. Israel-Iran Shadow War in Syria intensifies Amid International Developments. Arab Center Washington DC. Available at: <https://arabcenterdc.org/resource/israel-iran-shadow-war-in-syria-intensifies-amid-international-developments>.
3. Turner D. Iran Eyes Opportunities in Central Asia. New Lines Institute for Strategy and Policy. Available at: <https://newlinesinstitute.org/governance/iran-eyes-opportunities-in-central-asia>.
4. Головка С.В. Міжнародні відносини та зовнішня політика 1980-2000 рр./С.В.Головка, Ю.Р. Медюк. – К.: Либідь, 2001. – 616 с.
5. Геополітична кон'юнктура та геостратегічні імперативи співробітництва України з країнами Середнього Сходу: Туреччиною, Іраном та Афганістаном//Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 28. Ч.2. – К.: Київський національний університет ім. Т.Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2001. – С. 80-86.
6. Лахманюк Т. Україна й Ісламська Республіка Іран: шляхи співробітництва / Т.Лахманюк// Україна-Європа-Світ.Міжнародний збірник нау-

- кових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 10. – С. 202-207.
7. Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran. Arms Control Association. [https:// www.armscontrol.org/fachsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran](https://www.armscontrol.org/fachsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran).
8. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія/Рада нац.безпеки і оборони України, Нац.ін-тпробл.міжнар.безпеки; Відп. редактор Б.О.Парахонський. – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. – 591 с.

Simonenko O. O. Domestic and foreign political indicators in Ukrainian-Iranian relation

According to experts, the Islamic Republic of Iran plays one of the dominant roles among the countries of the dominant roles among the Near and Middle East. Over centuries of history Iranians have at times established their territorial control, political power and carried out cultural influence in this region.

The country has a very important military and strategic position. All the trouble spots in the Middle East are connected to some extent with Iran. We are talking about ethnic and religious, military and economic problems, the refugee issues of and drug trafficking, terrorism and local separatism, which can only be solved by taking into account the Iranian factor.

Iran has always sought regional leadership. The country is trying to strengthen its position and power in the countries with which it borders.

It is important to note that Iran as a source of energy, as well as the territory of transportation of oil and gas products, is extremely important for the world economy.

In addition, the country has one of the largest armies in the world, which has a huge impact on international policy both at the regional and global levels.

Despite the restrictions of the world community, Iran tries to promote its own positions around the world and pursue a foreign policy with different countries.

Ukrainian-Russian relations have different stages of movement and from time to time they are stalled or require new prospects for development.

Among the most significant problems of Ukraine's cooperation with Iran is the difficult foreign economic situation that has developed around Iran in connection with its «nuclear program». The low intensity of political relations between Ukraine and Iran, which has recently been explained, on the one hand, by the wait-and-see attitude of the Iranian authorities in view of the complex socio-political situation in Ukraine, and on the other hand, Ukraine also expects the international situation around Iran, primarily through normalization of relations with the leading countries of the West.

Ukraine, using the experience of a state that, under the pressure of other countries, was able to get rid of the world's third largest nuclear potential, could demonstrate to the international community its active diplomatic position on strengthening the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, as well as establish a more constructive dialogue with Iran, which would contribute further development of cooperation with him.

Key words: *foreign policy, international sanctions, cooperation, regional leader, Islamic Republic of Iran.*